

Claus Bjørn, Grundtvig som politiker – Udgivet af Thorkild C. Lyby

Af Vagn Wåhlin og Kim Arne Pedersen

Claus Bjørn, *Grundtvig som politiker – Udgivet af Thorkild C. Lyby*. Forlaget ANIS, København 2007, 264 s.

Historikeren, lektor, mag. art. Claus Bjørn (1944–2005), Københavns Universitet, var meget produktiv og efterlod sig ved sin død i efteråret 2005 et stort forfatterskab. Modsat mange historikere havde Bjørn evnen til at blive færdig med et manuskript – han mestrede de lange linjer, overblikket og den logisk fremadskridende fremstilling, hvor historikeren ikke hænger sig i detaljerne, men er i stand til at give sin læser et overskueligt billede af begivenheder og forhold. Det var en styrke, som gjorde ham kendt også uden for universitetsverdenen og gjorde ham efterspurgt i forbindelse med opgaver, man ønskede løst – opgaver, der spændte fra en biografi over den socialdemokratiske politiker H. C. Hansen til utallige værker om det, der var hans speciale: det danske landbrugs udvikling fra landboreformerne i slutningen af det 18. århundrede og frem til nutiden. I de senere år tog Claus Bjørn endnu et felt op: overgangen fra enevælde til folkestyre i de bevægede år omkring 1848, en interesse, som formodentlig var en følge af hans bind om perioden 1800–1850 i Gyldendals og Politikens Danmarks-historie fra 1990, et bidrag i *Dansk udenrigspolitik historie* fra 2003, der i vidt omfang bygger på sekundærlitteratur, og før den tid bogen om *Frygten fra 1848* om bonde- og husmandsuroen på Sjælland i 1848.

Som elev af Friedlev Skruppeltrang tilhørte Claus Bjørn, hvad Thorkild Kjærgaard og i hans følgeskab Steen Busck har kaldt for “gårdmandslinjen” i dansk landbohistorieskrivning, en tradition, der ligger i forlængelse af de velstillede landbrugs selvforståelse – historien om dansk landbrugs vej ud af herremandsvælde og manglende udvikling gennem først landboreformer og udskiftning, sidenhen gårdmandsstandens selvstændiggørelse efter 1864 og omlægningen til kvægdrift i 1880’erne i forening med andelsbevægelse og grundtvigianisme. Og selv om Claus Bjørn således videreførte en historieskrivning, der hænger snævert sammen med dansk national identitet, var han ikke ukritisk over for traditionen: gennem omhyggelige undersøgelser af forholdet mellem andelsmejerier og højskolebevægelse dokumenterede han, at det ikke er muligt at påvise en majoritet af

tidligere højskoleelever blandt stifterne af andelsmejerierne, sådan som det almindeligvis er blevet antaget, og som også Ludvig Schröder gav udtryk for i Landstinget i 1888/89 (Rørdam 1979, 64). Dermed ville Claus Bjørn ikke afvise en forbindelse – den manglende påvisning skyldes først og fremmest det dårlige talmateriale. Når Claus Bjørn underviste historiestuderende i videnskabelig metode, tog han som en naturlig ting disse undersøgelser med – de er et skoleeksempel på historisk-kritisk behandling af et givet stof.

Ved sin død var Claus Bjørn beskæftiget med en kommenteret udgivelse af udvalgte tekster fra *Danskeren*, Grundtvigs eget tidsskrift, som denne med få undtagelser selv skrev fra ende til anden fra 1848 til 1851. Udgivelsen var sat i værk af Center for Grundtvigstudier ved Aarhus Universitet, Det Teologiske Fakultet, som et resultat af bevil-linger fra Det Danske Undervisningsministerium og Ny Carlsberg-fondet. Ved Claus Bjørns død forelå der et indskrevet tekstudvalg samt en skitse til en fremstilling af Grundtvig som politiker. Den fremtrædende og kyndige kirkehistoriker, universitetslektor, dr. theol. Thorkild Lyby, påtog sig at redigere værket med henblik på udgivelse, og i 2007 kunne bogen udsendes. Bogen indeholder et kort forord og en mindre redaktionel indledning, hvorefter følger 93 siders redegørelse for Grundtvig som politiker, en redegørelse, der forbereder hovedafsnittet, det 149 sider lange udvalg af artikler fra *Danskeren*, fulgt op af litteratur- og forkortelsesliste og personindeks på tilsammen 6 sider. En vurdering af udgivelsen må derfor tage sigte på to forhold: dels den form, hvori udgiverne har valgt at præsentere Bjørns efterladte materiale, dels selve materialet, hvor man i sin vurdering bør tage højde for, at selve indledningen knap synes at være kommet ud over den første grovskitse og derfor muligvis ville have fået et andet præg, hvis Bjørn havde kunnet gøre den færdig, samt at det står hen i det uvisse, hvorvidt Bjørn havde tænkt sig at forsyne tekstudvalget med en kommentar.

Således skriver Thorkild Lyby om Claus Bjørns eget, efterladte manuskript, den indledende fremstilling af Grundtvig som politiker, at det “på flere måder” bærer “præg af at være en første nedskrift”, en “råkladde, som forfatteren ikke har nået at underkaste et kritisk gennemsyn” (9). Når man står overfor et sådant efterladt manuskript, kan man vælge mellem flere muligheder: man kan lade manuskriptet gå i trykken i en form, der lader det ufuldstændige komme til udtryk, således at læserne bliver i stand til at forholde sig til teksten som ufuldstændig, eller man kan vælge at gøre teksten færdig og så lade den fremtræde med to forfatternavne eller som en tekst af udgiveren, udarbejdet på grundlag af et efterladt manuskript af den pågældende forfatter. Endnu en mulighed er at gøre teksten færdig, men da med

udtrykkelige markeringer af, hvor der er tale om tilføjet tekst – en mulighed, nærværende anmeldere personligt ville have foretrukket. Den begrundelse for udvalget af tekster fra *Danskerens* bind II, der intetsteds gives i bogen, kunne også, sammen med et forsøg på sammenfatning, have været bragt i form af et efterskrift, således at man respekterede Bjørns tekst fuldt ud. Formodentlig i samråd med ledelsen af Center for Grundtvigstudier har udgiveren imidlertid ladet Bjørns manuskript fremstå mere eller mindre, som det forefandt – således angives i det redaktionelle forord, at man har markeret de lakuner, eksempelvis side 73, som overspringelse af en linje muligvis signalerer i Bjørns efterladte tekst. At mellemrummene konsekvent benævnes “lakuner”, kan også kritiseres, således gribes man af tvivl om, hvorvidt der side 69 er tale om en lakune, her afrundes en fremstilling og derefter følger et afsnit, der gør rede for resultatet af Grundtvigs valg til rigsdagen – muligvis have Bjørn tænkt sig at udstyre teksten med deloverskrifter.

Selve tekstudvalget fremstår, som Bjørn efterlod det, som nævnt uden en egentlig redegørelse for, at netop disse tekster er valgt ud, uden de forklarende fod- eller slutnoter, han muligvis ville have føjet til og uden gengivelse af Grundtvigs hyppige spatieringer, idet markering af ord med fede typer dog er gengivet side 142 og 143. Her er nyfilologisk udgivelsespraksis altså ikke fulgt, det vil sige de moderne udgivelsesprincipper, hvorefter man i forbindelse med udgivelse af trykte tekster bestræber sig på at gengive tekstens førstetryk så tro som muligt. Det beklager man som læser – Grundtvigs stil er særdeles markant og original, spatieringerne er et af de træk, hvormed han kommunikerer med læseren, og selv om man let kan irriteres over dem, er de ikke blot med til at give teksten en særlig – tit humoristisk – tone, men også med til at accentuere betydningsbærende ord: således i indledningen til “Overgangs-Tiden i Danmark” (139), hvor tekstbilledet i udgivelsen mangler Grundtvigs markering af begrebet *Overgang* samt det “lille Ord” (*Danskeren*, II, 49), som ifølge ham er faldet ud i traderingen af det ordsprog, han tager udgangspunkt i.

Til dette kommer, at udgiveren har udstyret værket med en række billeder. De er godt valgt ud, men er bragt i små, sorthvide gengivelser, hvor gråtonerne giver et uklart indtryk, gengivelser, der ikke yder originalerne retfærdighed – et forhold, forlaget og ikke udgiveren må stå til regnskab for. Således reproduceres et maleri af dronning Caroline Amalie i sorthvidt og i en lille, svært aflæselig gengivelse side 24. Maleriets ophavsmand angives ikke, ej heller formatet eller hvilket år det er blevet til. Fotografiet af A. F. Krieger s. 91 er gengivet, så man ikke får indtryk af politikerens fysiognomi – og til hvad nytte er et billede så?

Ét er udgiverens bearbejdelse af materialet, noget andet selve indholdet. Bjørns store, indledende redegørelse for Grundtvig som politiker er der grund til at rose: Bjørn magtede som nævnt den klare, kronologiske fremstilling, koncentreret om begivenhederne og Grundtvigs stillingtagen hertil, redegørelsen er isprængt direkte citater og udstyret med en række fodnoter, der henviser til *Danskeren*, *Beretning om Forhandlingerne på Rigsdagen*, en lang række kilder fra samtiden i form af breve m.m. og endelig udvalgte dele af sekundærlitteraturen. At indledningen også kan kritiseres, fremgår nedenfor.

Efter Bjørns indledning følger så selve tekstudvalget. Det er, som ovenfor nævnt, bragt uden noter, et forhold, der vanskeliggør læsningen for mennesker uden kendskab til politik og kultur i det 19. århundredes Danmark og Europa. I nogen grad afhjælper Bjørns indledning mangelen, men som nævnt i det følgende savner man bl.a. en redegørelse for de sociale og økonomiske forhold i Danmark og Grundtvigs stillingtagen hertil, en mangel, der – som antydnet – muligvis skyldes, at værket er en torso, en udgivelse, der ikke er gjort færdig. Vi ved ikke, hvordan Bjørn havde tænkt sig, at den indledende redegørelse for Grundtvig som politiker skulle fungere i forhold til de udvalgte tekster, men i den foreliggende udgivelse bringes teksterne som nævnt uden en eksplicit redegørelse for, hvorfor netop disse og ikke andre er valgt ud og uden den efterskrift, der som nævnt ovenfor kunne have bundet udgivelsen sammen.

Når man savner dette, skyldes det, at vi her står over for et tekstudvalg, og da et temmelig snævert tekstudvalg, overvejende bundet til året 1849 og et enkelt af *Danskerens* fire bind, hvoraf en række tekster med en enkelt undtagelse er taget. Man kan gætte på, at tekstudvalget afspejler, hvad Bjørn personligt fandt spændende, men man kan også formode, at han har bestræbt sig på at lade udvalget afspejle Grundtvigs alsidige stillingtagen til eksempelvis treårskrigen (129 ff. og 190 ff.), de politiske forandringer i Danmark fra 1848, herunder konstitutionsspørgsmålet (139 ff., 158 ff., 178 ff., 208 ff.), jordpolitikken (bl.a. 199 ff.) og arvefølgespørgsmålet (253 ff.). Under alle omstændigheder giver et tekstudvalg – og da ét, der er så begrænset i henseende til tid og omfang, som dette er – anledning til at drøfte principper for en udgivelse. Der giver sig jo flere muligheder: man kan vælge at udgive *Danskeren* i sin helhed, udstyret med en overgribende kommentar og punktkommentarer, der så sagligt som muligt gør rede for kontekst og enkelte uklarheder, vel vidende, at selv en sådan tolkningssvag udgivelse hviler på udgiverens forudforståelse og viden, og derfor i sig selv er tolkende. Eller man kan vælge det, der her er gjort: en udgivelse af udvalgte artikler fra tidsskriftet, udstyret med en mere tolkende redegørelse for Grundtvigs politiske virke forud for og samtidig med

de tekster, der er udvalgt. I så fald fungerer teksterne nærmest som en del af fremstillingen – samtidig med, at denne ikke er fuldstændig. Grundtvigs engagement i økonomi og jordpolitik strejfes kun i almindelige vendinger (89, 99) eller med en fremstilling, der kan foranledige læseren til at tro, dette ikke havde Grundtvigs interesse (93), til trods for, at udvalget rummer materiale, der omhandler dette (108 ff., 121 ff., 199 ff.). Man savner også den markante artikel “Menneskehed og Folkefærd betragtede med nordiske Øine”, en tekst, Hal Koch optog i sit udvalg på grund af dens universalistiske, “herderske” folkelighedsbegreb, en tekst, der nuancerer danskhedsbegejstringen og i efterkrigstiden har haft en virkningshistorie i den internationale Grundtvigreception. Når det gælder Grundtvigs jordpolitik, kunne Bjørn have givet et kortfattet referat af og samtidig henvist til foreliggende sekundærlitteratur, idet historikeren Lars Kaae har gjort grundigt rede for Grundtvigs syn på økonomisk frihed og jordpolitik i antologien *Stykkevis og delt*, Aarhus 1983. Inddragelsen af Kaae ville også have kunnet give en tiltrængt uddybning af Grundtvigs socialpolitik – hos Bjørn gøres der alene rede for hans modstand mod forsørgelsesparagraffen i Grundloven. Sagt i denne sammenhæng: undervejs i fremstillingen henvises der i fodnoter til dele af sekundærlitteraturen, men en egentlig forskningsdiskussion mangler – en forskningsdiskussion, der ville have bidraget til, at Bjørns fremstilling stod skarpere og i højere grad profilerede Grundtvigs synspunkter og udtalelser. Der foreligger store og detaljerede undersøgelser af Grundtvigs politiske indsats netop i disse år – blandt andet Poul Andersens redegørelse i *Grundtvig som Rigsdagsmand* (1940), Kaj Thanings “Grundtvig og den grundlovgivende Rigsforsamling” (1949), og Erik Møllers “Grundtvig 1849-50” (1950a). Thanings og Møllers arbejder kan sammen med Møllers *Grundtvig som samtidshistoriker* (1950b) og Flemming Lundgreen-Nielsens “Grundtvig og danskhed” (1992) karakteriseres som fortættede, detaljerige studier, grundige og i stort omfang med det samme stof som i Bjørns indledning. At de to førstnævnte på nogle punkter selvfølgelig trænger til justeringer, er klart, men da er det nødvendigt eksplicit at diskutere med dem og imødegå dem. Bjørn kender de nævnte arbejder og henviser til dem, men en positionering i forhold til deres vurderinger og vinkel ville have tilført hans egen fremstilling skarphed. Dermed er ikke sagt, at Bjørns redegørelse er uden værdi. Den letlæselige fremstilling giver et godt billede af Grundtvigs politiske virke og holdninger, og i kraft af Bjørns store viden om begivenhederne i 1848-49 giver teksten også en kompetent redegørelse for de begivenheder, Grundtvig tager stilling til. Alligevel sidder man efter at have nået til side 105 med en følelse af, at Grundtvigs politik ikke er blevet profileret, og slet ikke analyse-

ret tilstrækkeligt – hans holdning til enkeltssager – eksempelvis krigsførelsen (44-48, 69, 72, 74), frivillighed og værnepligt (46 f., 49-52, 77 ff.) og fattighjælp (80, 99 f.) – skildres præcist, men fremstillingen er mere narrativ end analytisk, og selv om Bjørn i sine indledende bemærkninger bestræber sig på at gøre rede for, hvor Grundtvig var sit liv og sin tankeverden i 1848, føler man sig som læser her, i den følgende fremstilling og i tekstens slutning ladt noget i stikken.

Når det gælder Grundtvigs forfatterskab, er det altid nødvendigt forud for læsningen og tolkningen af en eller flere givne tekster at spørge, hvad for en Grundtvig der træder læseren i møde, i forhold til hvilket publikum og i hvad for en situation, Grundtvig taler og agerer. Drejer det sig om Grundtvig før eller efter 1830'ernes vending i forfatterkabet, Grundtvig før eller under treårskrigen, Grundtvig i tiden mellem de to slesvigske krige, Grundtvig efter 1864 og da før og efter henholdsvis Pragerfreden og den tysk-franske krig? Og drejer det sig om tekster med referater af taler til Rigsdagen eller udvalgte vælgerskarer? *Danskerens* adressat er det danske folk i videste forstand: læsende bønder, købstædernes borgere og rigsdagens politikere, medens de referater fra den grundlovgivende rigsforsamlings møder, som Bjørn så flittigt inddrager, gengiver taler holdt til politikere – men selvfølgelig også holdt i bevidstheden om tilhørerpladserne såvel som de omhyggeligt stenograferede referater. Grundtvig var bevidst om, hvem han havde for sig, og han var bevidst om, hvilken situation han talte ind i – også, selv om man kun kan give Bjørn ret, når han i den knappe afslutning skriver, at “Grundtvigs hele politiske virksomhed” i forbindelse med Danmarks overgang til en konstitutionel forfatning i 1849 “er dybt gennemtrængt af hans fra begyndelsen erklærede udmelding om at træde frem og tale som repræsentant for danskheden og ikke for noget parti” (105). Denne Grundtvigs selvforståelse går igennem hele hans virke som aktiv politiker op til 1858 og ligger også bag hans kortvarige medlemskab af Landstinget i forbindelse med grundlovsændringen i 1866. Men Bjørns opfattelse af Grundtvigs forståelse af sig selv som national skikkelse fører alligevel til en fortegning, når han indledende karakteriserer Grundtvig:

Grundtvig havde gennem sin digtning, sine skrifter og taler i 1840'erne fået formet et eget grundtvigsk åndeligt, næsten altomfattende rum, hvor udgangspunktet altid uvægerlig var ham selv, hans virke som digter, historiker, præst og pædagog, og hvori han bevægede sig suverænt, i sin egen bredt fortællende – eller om man vil snakken- de form – sjældent eller aldrig i dialog med sine omgivelser, men ustandselig udviklende sine tanker eller rettere sine visioner om det, der skulle blive danskhed og folkeliv (26)

Grundtvig skildres her som en næsten monoman "italesætter" af sit eget univers, sin egen virkelighedsforståelse med sig selv i centrum. Rigtigt er det, at han i kraft af sin selvforståelse som "hælvten Skjald, og hælvten Bogorm" (*US V*, 162), det vil sige både visionær, fremadskuende profetisk digter og historiker, der tolkede menneskeslægtens vandring gennem verdenshistorien frem til sin egen tid, gav sig selv en afgørende rolle i Danmarkshistorien. Flemming Lundgreen-Nielsen har skarpt og præcist gjort rede for, at Grundtvig gør sig selv til et symbol på danskhed (Lundgreen-Nielsen 1980, 883 ff.). Lige så rigtigt er det, hvad hans svigerdatter Laura Bloch har skrevet, at det "*ej laae for ham* at gaae ind paa andres Tankegang" (*GE*, 144). Men hvis ikke Grundtvig i sit kulturpolitiske og egentligt politiske virke havde formået at forholde sig til den givne virkelighed – det være sig tidens tanker eller realpolitiske forhold – ville han ikke have været i stand til at få indflydelse, og selv om hans konkrete indflydelse på den grundlov, der blev resultatet af 1848, som skildret af Bjørn (105), var meget lille, spillede han – som han har gjort det op til i dag – en væsentlig rolle som politisk tænkner og inspirationsskikkelse, hvis indflydelse gav sig af, at han formåede at tænke den politiske, kulturelle og social-økonomiske virkelighed sammen. Det er her vigtigt at gøre sig klart, at Grundtvigs danskhedsmotiv ikke svæver frit i luften, men implicerer en konkret social-økonomisk politik med fokusering på landbrug og den enkeltes motivation for at arbejde med sit eget samt en grundholdning til forfatningsspørgsmålet, inspireret af, hvad den norske historiker Jens Arup Seip har kaldt for "den opinionsstyrede enevælde", i Grundtvigs sprog "Konge-Haand og Folke-Stemme", der på den ene side var præget af konsistens, på den anden side var åben for tilpasning til skiftende situationer. Seips forskning er her taget op af etnologen Tine Damsholt, der overbevisende gør rede for Grundtvigs grundholdninger i henseende til forfatning og samtidig påviser, hvordan det kunne tilpasses til skiftende situationer, skiftende kontekster (Damsholt 1993). At den frie, lovgivende og udøvende kongemagt og den frie, samtalende folkestemme var Grundtvigs ideal, er Bjørn godt klar over (23 ff.). Men den politisk-idehistoriske baggrund for Grundtvigs synspunkter mangler i Bjørns redegørelse for dennes forfatningsmæssige ideal og dets forbundethed med etableringen af stænderforsamlingerne, og i den videre fremstilling af Grundtvigs forhold til grundloven. Fraværet af den teoretiske baggrund er en afgørende svaghed ved bogen, og Bjørns redegørelse for Grundtvigs danskhedstematik mangler som før nævnt trådene til den sociale og økonomiske virkelighed og sættes alene i forbindelse med de konkrete politiske begivenheder:

Overfor det, der skulle vækkes – ikke mindst gennem skolen i Sorø – stod så det fremmede, latinen og allerede før 1848, men senere naturligvis fuldt udtrykket som selve folkedøden, tyskheden, Tyskland, det tyske. Det skal dog noteres, hvad Grundtvig også selv understregede i eftersommeren 1848, da det var kommet til brud og borgerkrig, at hans tyskerhad aldrig bevægede sig over Ejder-Floden. Det tyske, der var døden, hvor danskheden var selve livet – den til grund liggende modstilling i hele Grundtvigs tankeverden – var det tyske, der truede dansken i dennes fædreland. Som i denne sammenhæng også omfattede Slesvig (26)

Spørgsmålet om *hvilken* Grundtvig er således forbundet med spørgsmålet om, *hvilken situation* han taler og handler ind i, samt *hvilken teoretisk sammenhæng* han skriver sig ind i eller op imod. Ikke blot tidens og stedets virkelighed, men også den givne sammenhæng, debatten blandt tidens intellektuelle både i og uden for Danmarks grænser hører med, og Grundtvigs politiske tekster kan ikke forstås, med mindre man medtænker den økonomisk-socialt forståelse, der enten implicit eller eksplicit er med, når han formulerer sig politisk. Det hele hænger sammen i Grundtvigs univers, og selv om man kan følge Bjørns konstatering af, at Grundtvigs etablerer sit eget univers et langt stykke, er det afgørende, at hans ideologi – for det må man kalde det, trods Grundtvigs stadige appel til virkelighed og erfaring – havde kroge ned i den kontekst, som Danmarks stilling i europæisk samfundsliv og politik udgjorde i et makrohistorisk perspektiv. At Grundtvig i enkeltspørgsmål engang imellem både demonstrerede urealistisk halsstarrighed og uvidenhed, således i sin modstand mod den danske blokade af de prøjsiske havne (46), er indlysende. Blokaden var effektiv og bidrog til at lægge pres på Prøjsen (Bjørn 2003, 120). Men samtidig med, at Grundtvig altså kunne demonstrere uvidenhed i henseende til det indviklede samspil mellem magtanvendelse, forhalingstaktik, økonomi og diplomati, som meget ofte, men ikke altid, udgør det, man kalder en krig, fængede hans ideer i samfundet, fordi de som sagt ikke var uden forbindelser til de foreliggende forhold. Dette kan underbygges med udvalgte, sammenhængende eksempler.

Claus Bjørn gør undervejs i fremstillingen rede for Grundtvigs stilling til krigen og krigsførelsen (43-49, 72 ff., 94), og Grundtvigs ønske om en massiv dansk militær indsats – baseret på frivillighed, ikke almindelig værnepligt – skildres indgående. Man læser Bjørns fremstilling med udbytte og lærer meget om Grundtvigs synspunkter, uden at det helt lykkes forfatteren at trænge ind i Grundtvigs tankegang. Claus Bjørn giver på baggrund af sin store viden om 1848 og hvad deraf fulgte en god skildring af baggrunden for den første slesvigske krig. Alligevel lykkes det ham ikke rigtigt at ride kon-

teksten for Grundtvigs ageren op. Man savner en markering af positionerne og en redegørelse for Danmarks muligheder, et savn, der forstærkes af, at eftertiden har givet meget forskellige vurderinger af Grundtvigs holdning. På baggrund heraf vover anmelderne et øje og forsøger at analysere og tolke Grundtvig, og Bjørns fremstilling og især hans tekstudvalg afgiver her i et vist omfang materialet for nedenstående analyse. Og selv om det ikke af Bjørns fremstilling bliver klart, hvordan han egentlig vurderer Grundtvig som politiker, synes tekstudvalg og fremstilling at indikere, at han i de store linjer har sympati for den stærke kritik af Grundtvig, der er fremkommet i den akademiske verden i de sidste 10-15 år, i samspil med den negative Grundtvigreception i offentligheden. Som det vil blive klart, står nedenstående analyse i modsætning hertil.

Grundtvig betragtede til forskel fra flertallet i samtiden treårskrigen som en eksistenskamp eller – for nu at bruge et historisk belastet udtryk – en skæbnekamp. Efter hans mening troede og handlede de ledende politikere defaitistisk over for de europæiske stormagters krav til Danmark og måske især i forhold til, hvad disse politikere mente, Danmark kunne i forhold til stormagterne. Et folk, der var grebet af viljen til selvforsvar, kunne efter Grundtvigs mening imidlertid udrette mirakler – forsvarsviljen var ikke direkte afhængig af forsvarsevnen, men snarere omvendt, og Danmark skulle enten sejre eller blive så grundigt slået, at det var klart for enhver (94). Kun hvis man selv kæmper for den, har man ret til egen frihed. Ligesom krigen var en prøvelse fra Gud, ville Guds indgriben redde Danmark, der for Grundtvig var udvalgt til at spille en særlig rolle i verdenshistorien (46). Og selv om der er klare paralleller til den senere tyske eksistenskamp, indgår der for Grundtvig også et moralsk-etisk aspekt i vurderingen af kampen mellem ikke blot Danmark og Tyskland, men dansk og tysk: han betragtede slesvig-holstenernes krig som et oprør, Slesvig som et len, der var “hjemfaldet til den danske Krone” (*Danskeren*, II, 759) og prøjsernes stillen sig på slesvig-holstensk side som et overfald, og når slesvig-holstenerne tabte, var det ikke alene, fordi prøjserne trak sig ud af krigen, men også – og først og fremmest – fordi Gud ville det sådan. Det er næsten overflødigt at bemærke, at Grundtvigs billede af slesvig-holstenerne som oprørere står i modsætning til de herskende nutidige vurderinger, eksempelvis hos Ove Korsgaard eller Uffe Østergård, der taler om treårskrigen som “en blodig borgerkrig” (Østergård 1998, 367).

Allerede samtiden vendte sig her fra Grundtvig, og senere historieskrivning har været uden nåde. Netop når det gælder Grundtvigs stilling i treårskrigen, bliver den manglende forskningsdiskussion i Bjørns manuskript et problem. Førnævnte Erik Møller, søn af den store

højregrundtvigianske teolog Otto Møller, har som omtalt skrevet om Grundtvigs rolle i de bevægede år og – nok i forlængelse af sit opgør med faderen – forholdt sig temmelig kritisk til Grundtvig. Trods sin position som konservativ historiker var Erik Møller meget forsigtig i sin vurdering af Danmarks militære muligheder i europæisk politik – måske fordi han sympatiserede med andre politikere i 1850'erne og delte deres vurdering, måske fordi han, trods sit faglige modsætningsforhold til den radikale historiker Erik Arup, trods alt ikke var helt uden forståelse for en radikal vurdering af Danmarks muligheder for krigsførelse. Og selv om Erik Møllers arbejder er blevet til i årene omkring grundlovens 100 års jubilæum, vinder hans synspunkter genklang i disse år, hvor revisionen af dansk national mytologi er blevet almindelig i intellektuelle kredse. Men netop derfor er det vigtigt at vise, at der – hvis man tænker konsekvenserne af Grundtvigs ønske om kamp frem for våbenstilstand og forhandlinger igennem, og især, hvis den europæiske, storpolitiske kontekst inddrages – er en form for rationalitet i Grundtvigs tænkemåde, en form for vurdering af Danmarks rolle og muligheder i konflikten. Tænkes forsynet og den grundtvigske udvælgelsestanke – Danmark som “Historiens Palæstina” (*US IV*, 246) – ud af Grundtvigs optik, giver hans synspunkter fortsat mening, uden at man derfor nødvendigvis forpligtes til at være enig med ham, og uden, at man derfor skal bifalde alle hans enkeltsynspunkter i forbindelse med krigsførelsen.

Tscherning og andre så galskaben i Grundtvigs ønske om krig uden begrænsninger. Men historien har vist, at engang imellem kan en dristig og konsekvent militær indsats føre til sejr over en talmæssigt overlegen styrke, således i staten Israels krige i forrige århundrede. Og selv om Prøjsen i 1849 var en stærk stat, befinder man sig i treårskrigen dage i tiden *før* den fransk-tyske krig, *før* det andet kejserrige og Prøjsens ry for uovervindelighed. Og det er væsentligt for forståelsen af Grundtvigs holdning, at han tænkte den danske militære eksistenskamp ind i en større, realpolitisk sammenhæng. Grundtvig var klar over, at Danmarks størrelse umuliggjorde en selvstændig politisk og militær indsats. I forbindelse med den oldenborgske slægts uddøen foreslog han, at man valgte en engelsk prins som tronarving frem for en prins af den glücksborgske linje – et valg, der for Grundtvig ville have kunnet bane vejen for, at Danmark indgik en alliance med England. Grundtvigs Englandsbegejstring er velkendt – og den sættes i perspektiv af, at han i sin ungdom oplevede englandskrigene. Grundtvig er her bevidst om de storpolitiske forhold, bevidst om, at England og Prøjsen er ved at markere sig på den europæiske scene som de to ledende stormagter, og han er – med englandskrigene i erindringen – bevidst om Englands konsekvente marinepolitik,

Englands indsigt i, at herredømmet på havet afhang af, at der kun var én overlegen flåde på søen. Danmarks udenrigspolitik frem til efter Første Verdenskrig var i et vist omfang bestemt af de magtpolitiske forhold, som spændingen mellem Prøjsen og England afstedkom, og uløseligt forbundet dermed, Englands militære overlegenhed på søen. At Danmark overlevede de to slesvigske krige, står i forbindelse med stormagternes ønske om en "bufferzone" mellem stormagterne Rusland, Prøjsen og England, men den situation hører et andet kapitel af Danmarkshistorien til, og her skal alene fokuseres på situationen i tidsårene 1848-1850 med et tilbageblik til tiden forud og et udblik til tiden efter. Da prøjserne trak sig ud af krigen, kunne Danmark for Grundtvig ved at føre kampen igennem til enden være kommet i besiddelse af Danmark til Ejderen – men netop denne del af historien bliver ikke fortalt i Bjørns tidsmæssigt stærkt begrænsede bog, ligesom man må søge den storpolitiske sammenhæng andetsteds.

Danmarks problem efter 1807 var tabet af flåden og Englands entre på den politiske arena som Europas ubestridt stærkeste sømagt – den russiske flåde var i årene med afslutning på "den lille istid" indenfrosset i halvdelen af året. Grundtvig så derfor Danmark efter 1807 omtrent som et magttomrum, uden muligheder for at handle selvstændigt i forhold til stormagterne England og Rusland og det Prøjsen, der siden det 18. århundrede havde været i fortsat vækst, og hvis betydning for europæisk politik kulminerede med sejren over Frankrig i 1870 og etableringen af det andet kejserdømme med de prøjsiske hohenzollere som dynasti. Et tilhørsforhold til Frankrig var frem til Napoleon III ikke en mulighed, der bød sig til, og valget mellem England og Rusland indebar ikke blot et valg af beskytter, men også et valg af politisk system, al den stund Rusland fremtrådte som et enevældigt kejserdømme med livegne bønder som den største befolkningsgruppe, medens England som koloni-, handels- og industrimagt prægedes af stor indre frihed. Dette var Grundtvig sig særdeles bevidst, men det kommer ikke til udtryk i Bjørns fremstilling. Læseren forstår ikke, hvorledes "Grundtvig" i 1840'erne "i digterisk form med en underliggende stemning af usikkerhed omkring Danmarks fremtid" kommenterede "ægteskabet mellem prins Frederik af Hessen og den russiske kejserdatter Alexandra" (24), det vil sige en datter fra det mørkt absolutistiske land, Grundtvig frygtede – en uklarhed, der har paralleller i andre sammenhænge, eksempelvis side 26, hvor Grundtvigs utilfredshed med den nytiltrådte Frederik VII's skrivelse skildres, men ikke forklares.

Til vanskelighederne ved at forstå Grundtvigs syn på krigsførelsen lægger sig vanskelighederne, for ikke at sige det umulige for læseren i at forstå det berettigede i valget *af* – og selve det politiske rationale *i* –

samlingens sidste tekst, artiklen *Arvefølgen paa Danmarks Throne*, som *Danskeren* bragte i begyndelsen af januar 1850. I teksten foreslår Grundtvig en engelsk tronarving indsat efter huset Oldenborgs uddøen med Frederik VII, et forslag, han bringer frem i sit særegne, af mytologi og sagnhistorie prægede sprog, hvor "Oldsagnet" om kong Skjold, "det uventede Skib, med "Lykkens Skiødebarn" og hele den dyrebare Ladning" af Grundtvig tolkes som "det Danske Folks profetiske Morgendrøm om Perlen i sit Timeglas" (253 ff.). En "Morgendrøm" er den sande drøm, en ung pige drømmer om sin udkårne, og med sit billedsprog får Grundtvig altså både skildret Danmark som et kvindeligt folk og den mulige engelskfødte konge som hendes kommende ægtemand – et forhold, som man først forstår fuldt ud i perspektiv af samtidspolitikken, når man både "oversætter" Grundtvigs sprogbrug og kontekstualiserer hans tekst ved hjælp af Danmarks daværende position i europæisk politik. I det 19. århundredes midte spillede valget af tronfølger en afgørende rolle i forbindelse med Danmarks forhold til de europæiske stormagter, og arvespørgsmålets relevans anfægtedes ikke af enevældens afskaffelse. Baggrunden for den første slesvigske krig 1848-1850 skal således søges i Slesvig-Holstens indviklede forhold til det danske monarki. I hertugdømmerne – hvor den danske konge var sin egen hertug, og hvor der fra 1815 var et bånd til det tyske forbund – voksede en stærk tyskorienteret slesvig-holstensk bevægelse frem, en bevægelse, hvis program lød som følger: hertugdømmerne er selvstændige stater, de er som sådan fast med hinanden forbundne, mandsstammen hersker ene i dem. Ikke mindst den sidste del af dette treleddede program var fyldt med politisk sprængstof, al den stund det oldenborgske kongehus – og dermed også den slesvig-holstenske hertuginje – ville uddø inden for en overskuelig årrække. Christian VIII's bestræbelser gik ud på at holde helstaten sammen, og da hans søn, den senere Frederik VII, var og ville forblive barnløs, bestræbte kongen sig på at opnå europæisk anerkendelse af sin søstersøn, Frederik af Hessen som tronarving. Kongen nedsatte en kommission med det formål at undersøge arveforholdene i monarkiet, og på baggrund af dens undersøgelser offentliggjorde han 8. juli 1846 et *Aabent Brev*, hvori han erklærede, at arvefølgen for Slesvig og Lauenburg utvivlsomt var den samme som for kongeriget, hvorimod der var uklarheder i forbindelse med arvefølgen i Holsten, uklarheder, som den danske regering bestræbte sig på snarest at få løst. Når Grundtvig nu ved årsskiftet 1849-50 foreslog en engelsk tronfølger – en fremmed tronarving forekom i det 19. århundrede både i Sverige og i det nydannede Grækenland – skal det ses i kontekst af hans ønske om, at danskerne skal "løsrive" sig "fra Hamborg og træde i levende Forbindelse med London" (123), handelsmæssigt såvel som politisk.

Netop heri kommer forbindelserne til Grundtvigs jordpolitik og prioritering af bondestanden til udtryk – sammenhængen mellem økonomisk politik og udenrigspolitikken. Grundtvigs realpolitiske tilgang er sammentvundet med den Englandsbegejstring, som præger forfatterskabet fra 1830'ernes begyndelse og har fundet et smukt udtryk i det "Rimbrev til Nordiske Paarørende", der indleder *Nordens Mythologi* fra 1832. Englændernes status som efterkommere af nordiske indvandrere medfører åndeligt slægtskab, og Grundtvig priser i Rimbrevet den engelske frihed og foretagsomhed. I de første dage af 1849 bliver dette historiske slægtskab af ham knyttet sammen med konkrete økonomiske forslag i artiklen *Nytaarsny i den Danske Forening*. Grundtvig gør rede for, at foreningen udgør en tredje mulighed i forhold til de to klubber for rigsdagsmænd, Centrumet og Bondevennernes "Samlag" (119) og efter en længere redegørelse for, at danskhed er mere end navnet, at det gælder om at "røre sig i Folkets Aand og staae aaben for Danskheden" (120) forklarer han, hvad dette konkret vil sige. Modsætningsforholdet til Tyskland rækker ud over den øjeblikkelige krigssituation, det er også et modsætningsforhold, hvad angår næringsveje og handel:

det er Verdens-Handelens naturlige Gang, Danmarks Beliggenhed, Udførsel og Indførsel, og aabenbare Fordeel, der henviser os til, saavidt mueligt, at skiære op med Hamborg og knytte varig Forbindelse med London (121).

Konkret tænker Grundtvig på det forslag til en dampskibsforbindelse med London, som var fremme i samtiden, fremsat af professor Paulsen fra Kiel og suppleret af den grundtvigske Justitsråd Tang fra Nørre Vosborg, der gjorde rede for, hvorledes studehandlen kunne knyttes dertil. På det møde i *Den danske Forening*, hvor dette drøftedes, tog også Grundtvig ordet og gav udtryk for, at en sådan handelsmæssig forbindelse med England ville være "ligesaa historisk som naturlig" (121). Grundtvigs markante udtalelser viser, hvorledes Englandsbegejstring og realpolitik ikke kan skilles ad. Han er bevidst om, at en økonomisk forbindelse nødvendigvis vil være forbundet med en politisk-kulturel indflydelse fra den britiske stormagt, her er det især "Munden, Pennen og Stats-Indretningen" (124), der kommer på tale, altså både engelsk tænkning og den engelske frie mundtlige og skriftlige debat samt den engelske parlamentarisme, den århundredgamle tyske påvirkning har haft skadelig indflydelse på "vor Skrift, vor Tankegang og vore borgerlige Indretninger" (124). Forudsætningen for at kunne tage imod den engelske indflydelse er, at danskerne kan "kiende og skatte", hvad der deres "eget" og Grundtvig gør i forlængelse af samtidens skandinavisme rede for, at Danskere såvel som de øvrige nordiske folk er "Dele af et Nordisk Heelt" på samme

måde som de tyske folkeslag er dele af det tyske, "Nordens Aand" kan måle sig med de andre folkeånder. Men vejen indad står ikke alene:

Paa den anden Side maae vi ...indrømme, at selv naar det Nordiske Forbund, som vi savne, baade indvortes og udvortes var i fuld Virksomhed, selv da maatte det lille Danmark, der immer har et eget Forhold til den store Verden, nødvendig knytte sig nærmere til et af de store Folk, hvis Sprog, Literatur og Indretninger maa vinde stor Indflydelse paa os, og nu siger jeg, vil det være os til ligesaa meget Gavn at knytte os til Engellænderne, som det har været os til Skade, til hardtad ubodelig Skade at knytte os til Tydskerne (125).

"I den engelske Literatur", skriver Grundtvig, "er nemlig, ligesom i det gamle Norden, Poesi og Historie det overvejende" (126), og når det gælder "det borgerlige Selskab", står tysk idepolitik over for engelsk pragmatisme og empirisme, danskerne vil i kraft af deres "dybere følelse"(126) gennem en "fri Efterligning af Engelskmanden" (126) kunne undgå empirismens tendens mod materialisme og når det gælder "den borgerlige Frihed" er det engelske frihedsbegreb, som det er udmøntet i den såkaldte "Habeascorpus-Akt", dét "at have sin Krop i sin Magt" at foretrække frem for den tyske, Kant-inspirerede tale om en "indvortes Frihed", der kan stå i modsætning til legemlig "Trældom" (127). Grundtvig gør kort, men fyldestgørende rede for, at denne individets fysiske frihed står i modsætning til det danske fæstebonde-systems konsekvens: den tvungne soldatertjeneste og stavnsbåndets og købstadssystemets begrænsninger i handelen – forhold, Grundtvig fører tilbage til tysk indflydelse. Grundtvig tænker moderne: han påpeger, hvorledes økonomisk frihed fører til, at "der hersker en høj Grad af Frihed i alle Forhold" (127) – dette med tanke på England.

Erik Møller har vurderet Grundtvigs englandsbegejstring som urealistisk, bundet til hans opfattelse af englænderne som hørende til de nordiske folkestammer (Møller 1950b, 65), og han er ligeledes kritisk over for Grundtvigs syn på krigsførelsen (*ibid.* 78 ff., 82, 86). Man kan godt betvivle værdien af en engelsk prins på den danske trone, al den stund dronning Victoria havde været tysk gift, og tysksindethed derfor var udbredt i kongefamilien (Bjørn 2003, 222). Men man kan også fortolke Grundtvigs holdninger sådan, at han med en hurtig, vellykket krigsindsats og sejr ønskede at stille stormagterne overfor et *fait accompli*, Sønderjyllands indlemmelse i Danmark som et hjemfaldent len, en fuldbyrdet kendsgerning, der derefter ville blive fulgt op af en engelsk tronarving samt englændernes accept af forholdet – trods den engelske udenrigsminister Lord Palmerstons anderledes politik i øjeblikket. Grundtvigs holdninger kommer til udtryk i slutningen af artiklen "Danmark og de europæiske Stormagter", *Danskeren*, II, 737 ff., en tekst, Bjørn ikke har taget med i sit udvalg.

Og efter at oprørerne var grundigt slået, forestillede Grundtvig sig et Danmark til Ejderen med en udsoning, "Med Angler og med Friser/i genfødt Vennelag" som han skriver i sit stærke digt om slaget ved Isted, de fremtidsforventninger, der er præcist beskrevet af Flemming Lundgreen-Nielsen i "Grundtvig og danskhed" (1992, 108-109). Allerede under krigen talte Grundtvig for, at "alle Slesvigere" – også de tysksindede – efter krigens afslutning skulle "faae *saamegen* Frihed og Selvstændighed, som *Danmarks* Tarv og Sikkerhed tillod" (*Danskeren*, II, 775). Det kom som bekendt til at gå anderledes – efter træårskrigen prøvede danskerne med tvang i Slesvig, og efter endnu en slesvigsk krig var det dansksindede Sønderjylland i mere end halvtreds år tysk. Det tyske sprogs hurtige fremmarch i Sydslesvig i det 18. århundrede havde vanskeliggjort en dansk politik dér allerede i Grundtvigs dage.

Men det er en anden historie, og hører ikke hjemme i vurderingen af den foreliggende udgivelse. Om denne kan der kort og sammenfattende siges: bogen giver en klart skrevet, meget tilgængelig fremstilling af Grundtvigs politiske virke i 1848-49 og et udmærket tekstudvalg, begrænset til lidt over et af *Danskerens* bind. Som sådan er den værdifuld, men den nødvendiggør en videre fordybelse, både i Grundtvigs teoretiske forudsætninger, hans tidlige politiske tænkning og hans efterfølgende politiske virke frem til 1872.

Forkortelser

- Danskeren* I-IV: N. F. S. Grundtvig (1848-51), *Danskeren*, et Ugeblad, bind 1-4, København.
- GE: Steen Johansen og Henning Høirup (red.) (1948), *Grundtvigs Erindringer og Erindringer om Grundtvig*, 1 bind, København.
- US I-X: Holger Begtrup (udg.) (1904-09), Nik. Fred. Sev. Grundtvigs Udvalgte Skrifter, bind 1-10, København.

Litteraturliste

- Andersen, Poul (1940), "Grundtvig som Rigsdagsmand" i *Grundtvig som Rigsdagsmand og andre Afhandlinger*, København, 9-54.
- Begtrup, Holger (udg.) (1904-09), *Nik. Fred. Sev. Grundtvigs Udvalgte Skrifter*, bind 1-10, København.
- Bjørn, Claus (2003), "1814-1864" i Carsten Due-Nielsen, Ole Feldbæk, Nikolaj Petersen (red.), *Dansk udenrigspolitikens historie – Fra helstat til nationalstat 1814-1914*, bind I-IV, København, bind 3, 10-263.
- Damsholt, Tine (1993), *Troen på folkeviljen*, Vejle.
- Grundtvig, N. F. S. (1848-51), *Danskeren*, et Ugeblad, bind 1-4, København.
- Johansen, Steen og Høirup, Henning (red.) (1948), *Grundtvigs Erindringer og Erindringer om Grundtvig*, 1 bind, København.

- Lundgreen-Nielsen, Flemming (1980), *Det handlende ord. N. F. S. Grundtvigs digtning, litteraturkritik og poetik 1798-1819*, bind 1-2, København.
- (1992), “Grundtvig og danskhed” i Ole Feldbæk (red.), *Dansk identitetshistorie I-IV, Folkets Danmark 1840-1948*, København, bind 3, 9-187.
- Møller, Erik (1950a), “Grundtvig 1848-50”, *Grundtvig-Studier 1950*, 57-95.
- (1950b), *Grundtvig som Samtidshistoriker*, København.
- Rørdam, Thomas (1979), *De Danske Folkehøjskoler*, København.
- Thaning, Kaj (1949), “Grundtvig og den grundlovgivende Rigsforsamling”, *Grundtvig-Studier 1949*, 35-73.
- Østergård, Uffe (1998), *Europa – identitet og identitetspolitik*, København.